

Afverby vräkning

Ur Roald Wiss. De gamla byarna i Tylöskogen

”Brukaren af 5/16 Mantal V. Tybble, Egandes af Skönnarbo Bruk”, bonden och nämndemannen Anders Johan Olofsson var en man av några tum över medellängd. Nu vid 45 års ålder hade han kommit till krönet av sina bästa år. Den elfte juni 1795 hade han kommit till dagens ljus i den by där han fortfarande bodde och i den gård som hans bror Peter nu bebodde och brukade.

Anders far, Olof Andersson, som för åtta år sedan avgått med döden, hade vid tio års ålder kommit till denna by. Det hade skett tillsammans med föräldrarna som då inflyttat. Anders farfar hette också Anders Olofsson. Så hade dessa namn växlat så långt bort i generationerna någon visste. Hette fadern Anders skulle den förstfödde sonen kallas Olof eller Oluf. Det fanns präster som skrev Olof den ena gången och Oluf den andra.

Farfadern hade ägt, eller i varje fall trott sig äga, en gård av de omkring dussinet som fanns i Afverby by i grannsocknen Boo. Därifrån hade han måst avflytta år 1756, och till Tybble hade han kommit 1767.

Över hela den historien vilade sorg och bedrövelse. Den var höljd av en slöja som inte lät sig genomlysas av några säkra fakta eller bevis.

För gamle Anders Olofsson var uppbrottet från Afverby hans livs stora sorg. Händelsen hade knäckt hans livsvilja, och han hade aldrig blivit sig riktigt lik efter det skedda. Tyst och tillbakadragen, ständigt ruvande på sina tankar, hade han endast antydningssvis velat nämna denna eländiga händelse.

Enda trösten var att han inte var ensam om bedrövelsen. Samma sak skedde med de övriga afverbybönderna, och orsaken var den schism som seglat upp mellan dem och baron Hamilton på Boo, eller Boholm som detta säteshemman då kallades. Det låg på dryga fjär-

dingsvägens avstånd från Afverby, och dess areal var tredjedelen så stor som den areal Afverbys bönder betrampade.

Schismen kom att utveckla sig till en flera års jätteprocess, där alla rättsinstanser från Sköllersta häradsrätt ända upp till Svea rikets riksdag skulle komma att bli inblandade. Vidlyftiga lagtolkningar skulle av landshövding, lagmän av alla grader, Kammarkollegium, ja till och med i brev av kungen själv, sättas på pränt.

Landslagar ända från 1282 skulle åberopas för att man skulle få fram vad rätt och orätt var. Allt avslutade i vad som under år och sekel skulle förbli en stolpe och ett minnesstöd i tideräkningen, nämligen *Afverby vräkning* den 14 mars 1756.

Den tändande gnistan i denna process var de dagsverksbud och körslor som friherre Hamilton allt mera lagt på Afverbys åboar.

Dessa pålagor förmenade sig inte åboarna vara skyldiga att utgöra mer än till den del och det antal som fanns intagna i generaljordeboken av år 1696 och även i senare års jordeböcker. Där fanns noga specificerat den skatt eller ränta som Afverbys hemman hade att erlägga till kronan. Inte så mycket i penningar utan mera in natura såsom hö, havre, fläsk, ägg, humle, m m. Därtill kom för varje hemman fyra dagsverken, åtta hästdagsverken och fyra kungshästar.

Denna skatt eller ränta hade nu alla jordens brukare i landet att erlägga, antingen de var skattebönder, dvs hade egna hemman, kronbönder på staten tillhöriga hemman eller frälsebönder på en adelsmans egendom.

År 1691 hade en friherrinna, fru Anna Cruus, som då ägde sätesgården Boholm, genom en försträckning till kronan tillbytt sig den skatt i både penningar och persedlar som Afverbys bönder hade att erlägga och nu fick avlämna och fullgöra vid Boholm.

Före Anna Cruus possiderades Boholm av en Gustaf Horn, som drabbades av reduktionens djupa verkningar.

Senare hade en dotter till Anna Cruus gift in sig i ätten Hamilton, och Boholm ägdes vid den nu aktuella tiden av hovmarskalken och friherren Carl Frederik Hamilton.

Det var nu besvärigheterna begynte. Hovmarskalken började fordra flera dagsverken och körslor, ävenså mer kolning, än vad som klart utsades i jordeboken.

Bönderna knorrade men fullgjorde dock till en början vad friherren fordrade. Pålagorna ökade dock alltmera, och långa forfärder fick företas till Nora och Norrköping.

En av Afverbys bönder, Olof Andersson, som sedan kom att framstå som afverbyböndernas sakkörare och talesman, tog då det dristiga steg som kom att sätta den väldiga processen i rullning. Han vägrade fullgöra flera dagsverken och körslor än vad jordeboken utsade. Denna vägran resulterade omedelbart i att Hamilton stämde honom till tinget vid Sköllersta häradsrätt för att stå till svars för sin vägran.

Vid häradsrätten under häradshövding Gyllenbååt skulle Olof Andersson få ta många duster med Hamiltons sekreterare Siewerts, vilken hovmarskalken hade utsett att föra talan.

Afverby åboars förfäder hade för mer än ett sekel sedan fått uppleva en liknande historia. Då ägdes Boholm av en överste Letzle, och på samma sätt som nu hade han rätt att uppbära jordeboksräntan från Afverby gårdar. På samma sätt som nu hade Letzle utökat dagsverksbördan, fast det blev ett brått slut med detta. Bönderna klagade, "Glorwyrdig i åminnelse Konung Gustaf den andre Adolf" fick reda på saken, och översten blev genast knäppt på fingrarna. I ett brev som kungen skrev den 24 september 1624 till Afverby åboar får de dessa hugnesamma ord utsagda. Överste Letzle "tillbindes att Åboarna af dessa hemman ej med flere eller större pålagor besvära än de tillförne till Kongl. Majt. och Cronan hade utgjort".

Vid häradsrätten fick Olof Andersson sig den av Gyllenbååt framställda frågan varför han vägrade utföra de åligganden baron Hamilton genom bud tillställt honom.

Svaret lät inte vänta på sig.

At han icke kan mäga utgöra så många dagsverken och körslor som Hofmarskalken af honom fordrat, hwarföre det hemman som han åbor icke är frälse och skulle han derföre ej wara skyldig at utgöra allt wad käranden af honom fordrat, eller mer betala än den ständiga ränta som af hemmanet utgått, bör, hwilket at erläggas han aldrig wägrat eller sig undandraga will.

Baron Hamilton lät nu genom Siewerts tillkännage att Afverby by genom det byte som fru Anna Cruus gjort 1691 iklätt sig frälse na-

tur och att i kraft därav nu byns gårdar var baronens välfångna egendom och att han sålunda ägde dessa hemman till alla delar att disponera som sin besittning eller som han högst behagade.

Detta framstod som en nyhet för åboarna. Att fru Cruus tillbytt sig räntan som byns bönder hade att erlægga, det kunde ingen bestrida, men hur var det med ägorättsförhållandet? Det blev den stora knuten i denna process, eller den nöt att knäcka som det skulle ta ett halvt decennium i anspråk att få bukt med.

Afverby by var mycket gammal. Så gammal att ingen visste när den förste nybyggaren rest väggar till boplatz. Den muntliga traditionen visste berätta att åbornas förfäder bott här sedan en urgrå forntid, i vilken alla konturer suddats ut.

På den tre mantal stora ägoviddens inbyggarna odlat jorden år efter år, decennium efter decennium, sekel efter sekel. Folket här hade fötts, fostrats, ingått hjonelag, satt nya generationer till världen, förtjänat sitt bröd genom att bruka den svarta mullen, åldrats och fått gå till vila i den mera sandiga mull på vilken deras sockenkyrka vid Svinavad låg. Namnet skulle senare ändras till Svennevad.

När den förste av Afverby bebyggare satt hackan i jorden i sitt första röjseltag och funnit god jordmån, hade denne förste åbo förmodligen inte frågat efter vem som ägde jorden. Detta av den anledningen att han knappast kunde veta åt vilket håll han skulle vända sig för att få svar på en sådan fråga.

Sådana tankegångar genomsyrar allt vad Olof Andersson hade att andra i detta mångåriga mål. Han var inte rädd att ta upp striden med baron Hamilton, och det främst av två anledningar. På den gård han brukade hade förfadern, med namn Månsson, varit så försiktig att han tagit ut *fastobrev* på sin gård.

Den 27 augusti 1657 hade bonden Månsson från Afverby kommit inför Sköllersta häradsrätt och borgmästare Klerck och begärt att få sitt fastobrev förnyat, då det förkommit av våld, vilket också tillstyrktes. Även en annan åbo hade den 5 november 1652 vid samma rätt med häradshövding Zachris Andersson som domhavande fått fasta på sin gård.

Så kom den andra anledningen, den förnämsta utav alla, eftersom den till och med kunde sätta ett fastobrev åt sidan.

Alla Afverby gårdar var i jordeboken införda under *Stadgo tital* och byns bönder var *stadgobönder*. Detta urgamla namn betydde i verkligheten att en sådan åbo hade obestriddlig åborätt till sitt hemman. Ingen kunde driva honom därifrån, och ingen kunde lägga pålagor på honom mer än Kungl Maj:t och kronan. Undantagandes kyrkan och de lokala förordningar som kunde uppkomma.

En stadgobonde var en fri bonde, förutsatt han betalade sin skatteränta till kronan eller till den som hade att uppbära räntan, allt enligt jordeboken, samt att han brukade hemmanet väl och höll det i god hävd.

Själva ordet *stadgo* förmenades vara förknippat med en sådan brukare som brutit upp sin jord på allmänningsmark och därför knappast kunnat ha någon ägare framför sig mer än Kungl Maj:t och kronan, som ju ytterst hade att tillse ett lands alla angelägenheter.

Stadgorätt och bördsrätt kunde sammankopplas i och med att man endast nämnde ett av dessa ord. Stadgorätten betydde ograverad arvsrätt för åbons barn. Barnen, ett eller flera, hade företräde till hemmanet, som i förekommande fall kunde delas mellan arvingarna. Så hade skett i Afverby där de ursprungliga tre hemmanen fallit sönder i ett betydligt större antal.

Bördsrätten gav också innehavaren förpliktelser. De äldre svenska lagarna förbjöd helt enkelt bördsrättens innehavare att avyttra jord till någon annan än ätten eller släkten. Om jordinnehavaren ville avyttra sin arvejord till någon annan, skulle han hembjuda sin egendom till en ättemedlem, först hemma i dennes bostad, och sedan uppbjuda den tre gånger vid tinget, innan fasta kunde meddelas för denne ovidkommande. I det fall släktmedlemmarna inte var intresserade av egendomen hade de att uppbära bördeskillning.

Därför var Olof Andersson i detta måls första skede inte rädd för att vägra utföra de pålagor som Hamilton ålagt honom och Afverbys bönder, utöver vad som var intaget i jordeboken. Han visste sig ha stöd i de lagar som talade om bördsrätt, stadgorätt, åborätt och urminnes hävd. Vad han inte tog med i beräkningen var att man nu var inne i det skede i Sveriges historia som kallades frihetstiden och som nu rullat fram några decennier räknat från enväldets dagar.

Under denna hattars och mössors tid med dess vilda partistrider blev det många gånger varken hackat eller malet för de män som bestämde kursen för Svea rike. Ledaren och talmannen för bondeståndet, Olof Håkansson, hade så fullt upp att göra med att få någon parlamentarisk ordning i sitt stånd, att tiden knappast räckte till för annat.

Adeln, som hade övervikt i hattpartiet, hade liknande problem i riddarhuset. De sökte på allt sätt skapa söndring i bondeståndet och försvaga talmannens inflytande. Deras redskap var en gardeskaptan, Schekta, som genom mutor och penningförsträckningar kunde samla kring sig en hop bonderiksdagsmän, vilka ställde till upptråde med oväsen, "oanständiga åthävor, såsom nävarnas knytnäve och stampande med fötterna".

Vid riksdagen 1755-56 förekom tumultartade handlingar på löpande band, och Olof Håkansson fick flera gånger avbryta förhandlingarna, då han inte kunde få sin stämman hörd.

Larsson i Ransäter, Persson i Skepptuna, med flera medlöpare, stormade vid ett sådant tumult fram mot talman Håkansson och hans sekreterare Palén, skrikande av full hals.

– Kungen klagar, och ingen rätt får han, vi klaga och ingen rätt få vi. Det vållar du din skälm, djävulen regere dig, du skall ut.

Många skyndade till Håkanssons hjälp, och ett vilt slagsmål uppstod. Hansson i Mossebo uppstämde psalmen "Vår fiende ifrån oss driv", varvid de agerande stillade sig till sista versen var slutsjungnen. Sedan var det färdigt igen. Då började "ett riktigt käx och nävakrig", med blodiga ansikten, talmansbordet kullkastat, talmanen dragen på golvet till fönstret, Palén stående med dragen värja.

Lantmarskalken ingrep nu, och med sin väldiga stämman vrålade han: "Tyst! eller skall tusen djäfvlar hämta er." Slagsmålet upphörde, åtminstone för denna gång.

Den store bondeledaren Olof Håkansson lyckades med tiden att ena sitt stånd. Det heter om honom.

Så blir han en av de mäktigaste männen i landet med en ställning, över vilken främmande sändebud, som voro vana vid livegna och kuschade bönder, icke nog kunde förvåna sig, man kan beteckna honom som den namnkunnigaste bonde i världen på sin tid.

Vid Adolf Fredriks kröning gjorde adeln anspråk på att ensam få följa kungen i kröningsprocessionen. "Ridderskapet hade av ålder stått konungen närmast."

Detta gav Olof Håkansson anledning att göra ett av sina berömda inkast med orden: "Om det i detta mål skall något talas om ålder och hävd, så lärer bondeståndet komma att bliva räknat för det äldsta och det som i uråldriga tider varit närmast och omkring konungen."

Efter detta inlägg fick också bönderna delta i processionen.

Olof Håkansson fick efter sin bortgång 1769 en ärebetygelse som aldrig kommit någon av hans stånd till del. Han fick en statsmans jordfästning med pomp och ståt i Riddarholmskyrkan – allt på statens bekostnad. Man talade och sade:

Han har dragit ståndet fram och lyftat det nästan som utur stoftet, upp till den höjd och värdighet det nu äger samt för övrigt städse havt rikets och bondeståndets rätt för sitt endaste ögonmärke.

Carl Frederik Hamiltons kamrat på hovmarskalkposten och kringkungens bord var den glade vivören Erland Broman. Denne blev till och med upphöjd till det friherrliga ståndet, egentligen av den anledningen att han var kung Fredriks – kopplare. Därmed är man inne på denne regents kärleksaffärer, vilka, alltefter som tiden led, blev uppenbarade för allt flera av hans undersåtar.

Kungens mannakraft och fruktansvärda potens gjorde att hans hustru Ulrika Eleonora inte på långa vägar räckte till att släcka hans erotiska lustar. Det gick åt ett flertal av andra kvinnliga ljuvligheter för att kungen skulle känna sig nöjd.

Det blev för gunstlingen Broman, som själv var en stor och erfaren fruntimmerskarl, att rycka in och utse dessa skönheter, vilka skulle tjäna som madrass för landets högste man.

På Skeppsholmen hade dock kungen själv upptäckt en 16-årig amiralsdotter vid namn Hedvig Taube, som överträffade allt vad den nu 54-åriga kvinnojägaren sett av kvinnlig fågring. Och han var inte ensam om den upptäckten. Amiral Tersmeden, som var en vittberest man, säger om fröken Taube: "Hon var den största skönhet jag sett, och under mina resor har jag aldrig funnit någon, som till skönhet kunde jämföras, utom en judinna i Algier."

För den potenskräftige kungen blev det nu en angelägenhet, ställd skyhögt framför alla andra, att komma fröken Taube så nära inpå livet att han kunde erövra hennes jungfrudom. Det fanns dock ett stort hinder – flickan själv och hennes mor. 16-åringen ville inte för sitt liv inlåta sig i några förbindelser med en i hennes ögon gammal gubbe, även om han nu var kung, då hon själv hade en vän som var sjökadett.

Men det fanns många faktorer som spelade in. Unga frökens far var en hängiven spelare, som vid den aktuella tiden helt ruinerat sig. Han hade lika ont om pengar som den kunglige frestaren hade gott om dem. Familjen skulle sannerligen inte behöva lida någon nöd om kung Fredrik fick sin vilja fram, och efter sådana förespeglingar gav flickans mor, amiralskan Taube, sitt samtycke till att flickan fick skändas.

Hur skulle då fröken själv övervinnas?

Här kom det på hovmarskalk Bromans lott att som kopplare och förmedlare föra saken i hamn. Med vältalighet och såphal svada ansatte han henne. Det förunnades inte vem som helst att bli kunglig älskarinna. Så skulle hon tänka på sina föräldrar och de lysande ekonomiska fördelarna.

Flickan visste snart nog varken ut eller in – och hon föll efter för påtryckningen. Den erfarne kvinnojägaren och hovkopplaren hade än en gång lagt ett byte framför sin herres fötter, med rikliga dusörer och dignande middagsbord som belöning.

In i det sista hade det stackars flickebarnet vägrat, men nu var hon fast. Sedan hon skändats av kungen anförtrrodde hon sig under bittert gråt till Tersmeden.

– Mitt öde är hårdare än jag kan beskriva. Jag tvingas exponera min heder för att rädda en genom spel ruinerad familj.

Hedvig Taube klarade inte av kung Fredriks kärlekstörstiga anstormningar. Redan innan hon fyllt trettio år fick hon slippa från sitt elände genom att döden befriade henne. Då hade hon hunnit med att ge kungen fyra barn. Tronföljdsfrågan var dock inte löst, då han inte lyckats få någon arvinge med sin hustru Ulrika Eleonora.

Den gamle statsmannen Arvid Horn, som mest höll i tömmarna under den tid den kärleksranke kungen uppvaktade fröken Taube, vändades över allt detta skandalösa. Han tillhöll och varnade

kungen för hans sedeslöshet, men det var som att sätta luntan till en krutdurk. Horn råkade i onåd, och sakta men säkert trängdes han tillbaka från sin statsledarsyssla.

Efter Hedvig Taubes död fick hovmarskalk Broman, med överske Kallings hjälp, åter uppdraget att skaka fram kvinnor, som var tjänliga till mätresser. I kungens säng placerade de först en fröken Psilanderhjelm, och sedan en välväxt dotter till Krister Horn.

Ingendera svarade mot Hans Majestäts fordringar, och man försökte då med en ung köpmansdotter från Köping. Denna passade kungen bättre, men den unga flickan uppskattade troligen inte den gamle monarkens samlag. Hon bara föll i gråt. Kungen själv säger: – Hennes ständiga suckar och tårar kunde ej längre henne uppehållas.

Hon fick fara tillbaka hem till Köping.

Sitt inflytande över kungen genom att han var rätte mannen till att skaffa fram älskarinnor använde Broman till att utpressa gåvor av sådana som ville vinna befordringar, utöka jordegendomar utan rättslig grund, vränga lagtexter m m.

Den sedesstränge Emanuel Swedenborg, denne lärde man, fri från alla partistrider, såg hur det låg till. Hans betyg över denne hovmarskalk blev att han inte ansåg Broman värdig ens att genomgå skärselden. För sitt inre såg han Broman ”nedstörtad i plågokammaren och redan på fjärde dagen svart som en djävul”.

Emellertid gick det stadigt utför med kungens erotiska kraft. Han förslöades alltmer och Fersen säger:

– Han hade nu inga andra mätresser än dem som för betalning alltid äro färdiga.

Till slut hade han bränt sina krafter till den gräns att han bara orkade att sitta och titta på sina fruntimmer, när de genomförde sin vad senare generationer kallar strip tease. Hans underläpp ramlade därvid ned, måhända av den orsaken att han i sina tankar drömde tillbaka till tider när han var en kraftfull man.

Fredriks gunstling kapten Tersmeden säger:

– Mest satt han tyst och hängde underläpp, vilket var det säkraste kännetecken till Dess elaka humör.

Fredrik I hade under sin kungatid lagt sin mesta tid på njutningar, jakt och kvinnor. Rikets styrelse hade han inte mycket intresse av, väl mest därför att makten nu innehades av rikets ständer.

Han blev så till den grad maklig att han inte ens ville öda kraft med att sätta sin hand till namnunderskrift. Det fick andra göra med den namnstämpel han lät tillverka.

Dock hade han med sin egen namnteckning stadfäst 1734 års lag, den lagtext som så kärnfullt och tydligt sade Sveriges inbyggare vad rätt och orätt var. I den lagen utsades tydligt det hårda straffet för horsbrott mellan gift man och ogift kvinna. Men lagens arm hade under frihetstiden en förunderlig förmåga att ta anseendet till person.

År 1738 befäste hattarna sin ställning, och en mörk tid i landet skulle ta sin början. Hattarna utnyttjade sin seger i riksdagen, och partibelöningar i form av gåvor, lån och förmåner utdelades till dem som medverkat till segern.

Hemliga angivelser, godtyckliga domar av "utomordentliga domstolar", pinsamma förhör undergrävde rättssäkerheten och förbitterade tillvaron. Ämbeten skapades för dem man ville befordra, fördelaktiga besittningar av gårdar för att utöka jordinnehav osv.

Till och med kungen belönades för att han givit hattarna ett handtag genom att tillstyrka ryska kriget, som strax skulle ta sin början. Han fick tillstånd "att med en grevlig familj öka de svenska ätternas antal". Det passade kungen bra att kunna utnämna sina bägge söner med fröken Taube till grevar med namnet Hesenstein.

Ryska kriget 1741–42 blev ett av de många eländen som hattarna igångsatte. General Lewenhaupt och hans folk sprang baklänges som kräftor genom Finland, så fort de fick känna lukten av det ryska fotfolket. Två tredjedelar av svenskarna stupade, inte för kulor utan fastmer av svält och sjukdom. Vid hemkomsten per båt till Skeppsbrokajen i Stockholm var de kvarvarande av tredjedelen så medtagna – att de fick släpas från båtarna och "staplas på kajen där döda och levande lades om vartannat". Hattofficerarna, som var i allra bästa kondition, brydde sig i detta läge inte det minsta om sina soldater. Deras uppgift var nu att bege sig till riddarhuset för att befästa sin maktställning.

Förbittringen mot adel och herremän i landet tog sig olika uttryck. Dalkarlarna exempelvis samlade sig för *Stora Daldansen*. Adelns hetsporrar hade lett Sverige till snubblande närhet av inbördeskrig.

Så hade Fredrik I, "den gamle tysken", som aldrig lärde sig landets språk, samlats till sina fäder. Det blev Adolf Fredrik som med sin "väl rundade gestalt, med de korta benen och utstående klotrunda ögonen av fröjd inför ett läckert middagsbord" hade att rycka upp landet ur dess sorgliga tillstånd.

Det skulle visa sig att den nye kungen, på samma sätt som den gamle, inte hade mycket till övers för landets väl och ve. Däremot blev han en skicklig svarvare, han tillbringade gärna mycket av sin tid vid sin svarvstol. Han var dock snäll, vilket inte kunde sägas om hans hustru Lovisa Ulrika, som behandlade sina uppvaktande adelsfröknar som om de varit pigor.

Drottningen förlöjligade och föraktade allt vad kristendom hette. Kronprins Gustavs lärare, Olof Dalin, höll på slottet sina skkalottpredikningar, allt under omgivningens hånskratt.

Med Adolf Fredrik drog rokokon in i slottets salar. Den gamle kungen hade ordentligt dragit in erotiken i sina gemak, och den bortglömdes inte nu heller, fast den mestadels försiggick i grupp. Observatörer säger:

I hovets salar liksom i de förnämas salonger är luften fylld av kärlek och själva den officiella couren på slottet blir efter ceremoniernas slut en kärleksfest med ömt viskande älskare och älskarinnor i soffhörnen.

Kavaljerer pratade ohämmat om det täcka könets behag, och vid morgontoaletten skulle herrarna delta för att bedöma bröstens vithet, tillika deras stor- eller litenhet. Strumpebanden skulle "fästas högt upp för att de vackra benen inte skulle skämmas". Kittelskratt och fniss från flickor och kammarsnärtor blev nya ljudsensationer i gemaken. Det killade så fördömt när strumpbanden skulle fästas "högt upp".

Frihetstidens korrumpion, rättslöshet, mutor, bestickningar, försumpning i ämbetsmannavärlden fortsatte.

Redan under frihetstidens första år, 1719, blev ofriheten lagfäst. Ulrika Eleonora stadfäste adelns privilegier, som gav dem rätt till exempelvis patronatsrätt, dvs att själva välja präst i den socken där säteriet låg. Lagen förbjöd också ofrälse att gifta sig med frälseman, vilket dock knappast hade någon praktisk betydelse. Vad värre var att en blåblodig herre fick rätt att *aga* sina bönder. Nu blev

det fritt fram för herre eller inspektor att låta ridpiskan dansa över svettiga ryggar. Försök gjordes t o m att låta reduktionen gå tillbaka, men detta lyckades de ofrälse stånden avstyra.

Sådant var läget på riksplanet när Afverby åboar stred för besittningsrätten till sina gårdar.

När Olof Andersson till "midfastan" år 1752 av hovmarskalk Hamilton blev uppsagd till avflyttning från sitt hemman – varom inte, skulle han med kronobetjäningens hjälp drivas bort – förstod han att läget var verkligt allvarligt.

Frågan måste nu prövas och föras till högre rätt, hovrätten. Olof Andersson, som ledare och talesman för Afverby åboar, kom under flera år att få sätta till all tid och kraft i försöken att försvara hemmanens stadgo- och bördsrätt.

Han vistades långa tider i Stockholm för att på ort och ställe följa och strida för deras sak. Han beräknade själv kostnaderna i målet under fem år till 2 250 riksdaler kopparmynt. Bland annat betalade han den skrivhjälp som bönderna måste anlita.

Olof Andersson, liksom medbröderna i Afverby, okades av ett svårt handikapp. Ingen av dem kunde läsa ett enda ord eller skriva någon bokstav, utom två – begynnelsebokstäverna i namnet. Och knappast det. Med uppenbar möda synes de med gåspennan ha spretat till något som skulle föreställa ett par bokstäver i de skrivelser de satte upp och som måste undertecknas.

Deras hjälp var en lagläsare och notarie som hette Bull, vilken med skicklighet kunde föra över Olof Anderssons ord till pappret, vad han nu hade att anföra.

Olof Andersson var i sina skrivelser korrekt och artig mot sin antagonist. Däremot hade han en gång brusat upp mot sekreteraren och fällt några hårda ord, vilket resulterade i omedelbar häktning. I långa skrivelser bl a till Kungl justitierevisionen låter han sina ord falla t ex på följande sätt.

Herr Hofmarskalken och Riddaren af Kongl. Majt:s Nordstjerneorden, Högwälborne Baron Carl Frederich Hamilton, söker denna deras skatterätt afhända, deras förfäder uti långliga tider detta hemman under skatwunna rätt innehaft. Anhållandes derföre at Rätten wille förhjälpa dem som med många små barn uti fattigdom sitta på at de härutinnan

ej lida måtte utan tillika wid deras urgamla skatterättighet lika fallna blifwa.

— — — jag vidare genom Crono Befallningsman gripen, med handklofwar belagd samt med dem som en grof missgärningsman uti ett hårt häkte sattes, hwaruti jag plötsligen blef skild från Hustru och Barn, hus och hem i tio veckor och 3-ne dagars tid måst uthärda. Dock genom Kongl. Hofrättens utslag på fri fot kommen och nu Gud ware lof, får tillfälle, på sin rätta ort och tid sådan medfart wederbörligen påtala.

Eller från en annan skrivelse, där han utvecklar sin åsikt om det byte som kronan gjort med grevinnan Cruus, då hon kommit i åtnjutande av Afverbys skatteränta.

Om nu en frälseman och Cronan bytte: 3-de man ingalunda kan eller bör lida, ty skulle så wara så blefwe osmidigt at de af oss eller våra Förfäder som Stadgorätten på hemmanet löst för större eller mindre summa, och det i förlitan på de lagar som sådant tillåta, — — — Dessa penningar en fattig bonde nog dyrt bör räkna.

Olof Andersson låter i dessa rader en misstanke skymta fram som säger att allt inte är som det borde vara. Att det bakom kulisserna fanns krafter som började åsidosätta landets lagar. Krafter som varken han eller hans medbröder vid Afverby kunde rå på.

Rapporter från andra delar av landet kunde bestyrka detta. Att adelns förtryck av bönderna nu i frihetstidens Sverige började anta sådana proportioner som den haft före reduktionen. Då hade lantmarskalken Christer Bonde uttalat sin harm i riksdagen över böndernas motstånd mot dagsverksregleringen:

Det är underligt att det folk som Gud haver skapt till att träla, skall anses fritt.

Förmodligen tänkte han inte på att han dömde sig själv med sina ord, då han bar namnet bonde.

Det fanns dock undantag. Gamle Axel Oxenstierna hade inte samma åsikt som Bonde. Oxenstierna hade en stark känsla för den svenska bondens historiska rätt och sade dessa ord, som ofta kom att citeras:

I Sverige var bonden friboren och att det där vore en ära att vara son av bonde.

I sitt testamente lade han sina barn allvarligen på hjärtat att följa hans exempel i förhållandet till de underlydande frälsebönderna.

Att icke med övermåttan besvära utan med det vanliga och skäligen nöja.

Sådana åsikter hade inte grevinnan Märta Helena Horn. Hon ålade sina frälsebönder så stora bördor att de blev oförmögna att hålla sina hemman vid makt. För varje hemman skulle 124 dagsverken och 30 kördagsverken fullgöras årligen. Mot frihetstidens slut omfattade de alla årets vardagar, med följd att bönderna inte hade en enda dag ledig för sina egna gårdsbruk.

Hovjägmästare Lagercrantz på Sannarp gick till och med så långt att hans underlydande bönder fick bud att dagsverka på söndagarna. Detta ställde dem helt i vanmakt, då de därigenom överträdde bibelns lag. *På sjunde dagen skall du vila.*

Kammarherre von Bock hade i östgötahäradet Östkind för en fordran hos kronan fått uppbära räntan av en kronobonde. En och en halv famn ved fick bonden köra till Stockholm, de små sädespartierna till Jönköping, Västerås och Arboga. Fläsket skulle lämnas i Örebro, och dagsverken skulle fullgöras i Sala.

Meningen var uppenbar, bonden skulle tröttköras för att förmås överlämna den viktiga bördsrätten till kammarherren. Bonden klagade över dessa uppenbara vidrigheter, med följd att Bock blev främtagen räntan av hemmanet.

Potentaten på Gysinge bruk, Insensstierna, sökte att för sitt skogsbehov få dispositionsrätt på hemmanen i Koversta by, fastän dess åboar kunde visa klara fastobrev på sin egendom. Trots länsstyrelsens avstyrkande tillerkände honom kammarkollegium dispositionsrätt över hemmanen, dock med förbehållet att bönderna skulle sitta odrivna på sina hemman. Senare överläts Gysinge till en annan ägare, en brukspatron, men då "bortglömdes" förbehållet om böndernas åborätt, varför de uppsades och avhystes. När brukspatron låg på sin dödsbädd vaknade hans samvete och han sade:

– Jag tror jag kan få förlåtelse för alla synder, men att jag drev bort koverstabönderna är en synd, som jag tror jag aldrig får förlåtelse för.

För att återgå till Afverby hade böndernas motpart i processen lagts på sin dödsbädd. År 1753 fick friherren och hovmarskalken Carl Frederik Hamilton sluta sina dagar.

Hans son, kornetten Johan Abraham Hamilton, sedermera generalmajor och Örebro läns landshövding, tog upp och fortsatte det från fadern ärvda segslitna målet, eller som kornetten benämnde det, "denna besvärliga träta".

Kornetten skulle sedan han utnämnts till landshövding få att utstå en ännu besvärligare träta.

Gustav III, som efter frihetstidens slut beslutat att med krafttag röja upp i de försumpade förvaltningarna – efter alla klagomål som inkommit – fann att de allra mest vidriga förhållanden uppstått.

När räfst- och rättartinget besökte Örebro län befanns det att Hamilton för det mesta varit frånvarande från sitt hövdingedöme. Och vad värre var. Stora summor i skatteuppbörden var försvunna. Hövdingen hade olagligt förfogat över offentliga kassor, liksom landskamreraren och kronofogdar, vilka hade förskingrat stora belopp utan att ha ställts till ansvar.

Olof Andersson hade i sin kamp för stadgo- och besittningsrätten som regel något nytt att andra till varje rättegång, som det då ålades honom att bevisa till nästkommande. På så sätt förhalades målet och det kom att räcka över flera år. Båda parternas huvudargument var dock lika enkla och lätta att förstå.

Från kammarkollegiums protokoll kan detta utläsas.

Herr Hofmarskalken anförer, huru egenom det fru Anna Kruus redan år 1691 bevilljade bytet, dessa Afverby Hemman värkligen iklädt sig ren Frälse natur, så vida uppgifna wederlaget äfven warit Pourt Frälse, – – – påstår sig äga dessa Hemman i alla delar att disponera, – – – så att Herr Hofmarskalken icke på något sätt förmenar sig vara förbunden att i dessa Åboars påstående något inlåta, utan Honom med rätta tillkommer Hemmanen såsom dess wälfånga Egendom, Honom att nyttja, och utan att å någon måtto begifva sig härifrån.

Olof Andersson anför:

Såsom Stadgobönder wilja de hemmanen försvara mot pålagor, körslor och dagsverken än vad som intaget var i Generaljordeboken av år 1696 och i senare årsens jordeböcker, även i denna från år 1725. Att Baron Hamilton dem på ett hårt och obilligt sätt hanterat. Att på två af

hemmanen fanns klara fastobrev. Att Stadgorätten och hemmanen gått i arv från förfäderna i långa tider och att dessa var i jordeböckerna införda under Stadgo titual. Att hemmanen ifrån urminnes tid varit Bördsköpta och att de wid Bördsrätten måtte blifva bibehållna.

Den 30 oktober 1754 skulle Högsta domstolens dom avkunnas. Kungl justitierevisionen och kammarkollegium med bl a ledamöterna Ulfenstierna, Piper, Lejostedt, Braunerholm – och en Hamilton – hade att ta ställning.

Som ur en jättelik vörtbrygd hade man att med ett antal slevtag hämta upp och skärskåda de olika åsikterna och skrivelserna, bl a från underrätterna och Örebro läns landshövding, vilkens ord vägrade tungt, samt breven innehållande de adliga privilegierna.

Landshövdingen, herr baronen och kommandören Reuterholm i Örebro ansåg för sin del:

Att allt vad dessa Åboar till skäl vid sitt oförsynta påstående anført, vara utaf, Herr Hofmarskalken grundligen vederlagt, så att Herr Landshövdingen icke vidare skall hava annat härvid att påminna, än att Herr Hofmarskalken må behållas vid den rätt som honom ostridigt synes tillkomma över dessa hemman såsom sin Pura Frälseegendom.

Med olika slevtag skulle olika namn och uttryck hämtas upp och skärskådas. Uttryck såsom *Stadgo* och *Sämjo*, *Rör* och *Rå*, *Stubbe* och *Röjselrätt*, *Crono* och *Frälse*, *Bördsrätt*, *Åborätt*, *Besittningsrätt* och *Urminnes hävd*.

”Höglöfwlige Kongl. Collegiums Höggunstiga pröfwande” av detta mål skedde med vindlande ordvändningar. Den höga tröskel som de båda fastobreven i själva verket utgjorde klevs lätt över. Ett fastobrev utfärdat i Bergslagen hade icke den laga kraft som i övriga delar av riket, och Sköllersta häradsrätt hade av okunnighet utfärdat detsamma.

Man närmade sig domslutet.

I betraktande hwaraf, alldenstund och emedan, det kan och må förståndas och dessa Afverbys Åboar ej gitta på dessa merbemälte hemman något Stadgebref förete ännu mindre kan göra någon besittningsrätt bewislig.

Och de på några delar af dessa hemman utfärdade 2-ne Fastobref ej heller kunna på något sätt göra tillfyllest, till bevis härutinnan.

De på Stubb och Rösnerätt i Bergslagen utfallna gamla Lagmans och

Härads Fastobrev förmå icke tillägga Åboen Skattewunna rätt på de hemman som äro Crono.

(Jordebokens stadgotitual byttes här omärkligt ut mot "Crono".)

Så synas ock dessa förberörde Afverby Åboar till deras i förberörde måtto gifwna påstående, om en Obehindrad besittningsrätt af Hemmanen ej äga någon grund, utan att Hofmarskalken numera framlidne Herr Baron Carl Friedrich Hamiltons arfingar ej kan betagas en fri disposition öfwer samma Hemman, såsom dess wälfånga Frälseegendom för hwilka Purt gammalt frälsewederlag, både med jord och Ränta till Cronan är wordet afstådt.

Den slutliga domen hade kommit. Afverby gårdar och åboar hade övergått till ren frälse natur. Boholms husbonde kunde pålägga sina nya underlydande hur många dagsverken han behagade.

Olof Andersson försökte få ny resning i målet. I en skrivelse till kammarkollegium försöker han smula sönder den i hans och hans medbröders ögon oriktiga bevisning som stadfästs.

Kornetten Hamilton började ledsna på det hela, när detta domslut delgivits bönderna och de fortsatte att protestera. För att få slut på "denna besvärliga träta" beslöt han att säga upp åboarna med sina familjer till avflyttning vid midfastan, eller den 14 mars.

Bestörtningen och förvirringen bland åboarna, en del med stora familjer, blev fullständig. Detta kunde inte vara sanning. Lika som för hundra år sedan, då deras förfäder protesterat mot dagsverken utanför de i jordeboken stipulerade, hade de nu själva gjort. Då hade konung Gustav Adolf ställt allt på rätt köl igen, men nu hade de fått vräkningshot över sig. Hade konungariket Sverige blivit alldeles laglöst. Hade de inte själva med svett och möda fortsatt den odlargärning som deras förfäder från urminnes tid påbörjat och som undan för undan resulterat i de svarta bördiga fält varav Afverby nu bestod. Vem skulle i så fall ha den största besittningsrätten till denna jord? Var det de själva som med stöd av bördsrättens källklara lag hade att skydda den av förfäderna ärvda jorden, eller var det baron Hamilton som aldrig satt en spade eller hacka i Afverbys mylla? Var det han eller var det de och deras förfäder som skapat Afverbys odlingsvärde?

Nej, detta kunde inte vara sanning. Och vart skulle de flytta i så fall, var skulle de få husrum och bärgning?

Här i den tätbebyggda byn med sina låga knuttimrade hus med torvtak, här skulle de bo, här ville de leva, här ville de dö, här ville de ha sina efterlevandes sista tjänst utförd. Att få sina ögon tillslutna i dödens sömn och händerna knäppta över bröstet.

Skulle Afverby urgamla by utplånas, eller vad var meningen? Nej, sådant här kunde helt enkelt inte vara sanning. Det var allt för överkligt för att sättas tro till.

På morgonen den 14 mars 1756 flöt livet i Afverby by som vanligt. Lika som alla andra dagar hade man gått till syssling i ladugård och stall. Kreaturen hade släppt till sina juvers innehåll åt de händer vilka de var vana vid. Småkräken hade gnölat som vanligt, innan de fått sin ranson. Nattskörden av kräkens gödsel hade kastats ut på sin vanliga plats. Allt gick sin gilla gång, och morgonens gryning hade övergått till den ljusa dagens klarhet. Allt var sig likt, men strax skulle synbilden förändras.

På baron Hamiltons order samlades kronobetjäningen vid Afverby. Det förmodade antagandet att åboarnas frivilliga avflyttning inte skulle ske visade sig vara riktigt. Dörrarna rycktes upp av rättsbetjänarna och allt som fanns av lösa föremål och bohag började kastas ut på gårdstun och backe. Vettskrämda skrikande barn med sina mödrar, som stretade emot i dörrposter och vad som händernas fingrar kunde få tag i, följde utan pardon efter. Metodiskt tömdes gård efter gård på sina inventarier och sitt levande innehåll, varefter dörrarna bomrades till.

Lång tidsrymd hade ej förgått, förrän Afverby kom att likna en jättelik myrstack. Allt bohag i en enda röra, där barn sökte gömma sig bland de enkla grovaxade möblerna som de kände igen och ville ty sig till. Hysteriska kvinnor och mödrar springande runt utan mål eller mening, några med späda barn tryckta mot bröstet att skyddas mot den kyliga marsluften. Allt var en ofattbar förvirring, som kunde tros vara en mardröm.

Byns bönder och manfolk hade i detta läge som uppstått inte något att göra för att kunna ändra den uppkomna situationen. Inte mera än att, om det än kostade på, hålla sig lugna och inte förgripa sig mot kronobetjäningen.

De visste med sig att de i en sådan dallrande hotfull stämning som

rådde hade ögonen på sig. En knuten näve mot en haka skulle med säkerhet betytt att snaran lagts om halsen. Skulle nävens muskler dras samman fick det ske i byxfickan, där ingen såg den knutna handen.

De hade att välja! Att öppna strid, med omedelbar häktning som följd, eller att förhålla sig lugna och bistå sina familjer med den första åtgärden att åtminstone få tak över de sinas huvuden.

De valde det senare.

Några familjer drog iväg mot Glottra by där inkvartering kunde ordnas, i något fall dock inte bättre än i ett svinhus. Någon familj fick husrum i kaplansbostället Kattala och tre andra i hemmanet Kängstorp, som sorterade under Godegårds bergslag och därför liksom Kattala var av neutral beskaffenhet.

Anders Olofsson med sin familj tog sydlig riktning mot östgötagränsen, till Örmoen där en linbastu fick bli deras första nödbostad. Allt medan de intilliggande byarnas och gårdarnas folk på avstånd kunde följa vad som skedde med deras grannar.

Brukarna vid Boskulla, Lars Persson, Jon Persson, Lars Olsson, Olof Persson och Mats Jansson, kunde med uppskärade ögon följa dramat. Så även Iboholms folk och gambybönderna Lars, Jonas, Nils och Lars. Alla kunde med bävan och förskräckelse se vad som hände deras medbröder.

Så sökte Afverby åboar så gott det gick att ordna tak och väggar till sig och sina familjer. Men hur skulle det gå med deras bröd för dagen, deras utkomst, deras bärning? Deras belägenhet såg nattsvart hopplös ut. Deras harm och förbittring var gränslös.

Hur var det möjligt att det nyss timade fått ske? Att i deras fädernesland, deras land som var en fri stat oberoende av främmande makter, sådant kunde passera!

Men, de hade ännu en möjlighet kvar – Sveriges konung. Han skulle bli räddningen som så många gånger förr, när allmoge blivit förtryckt av adeln! Hur hade inte talet gått om gråkappan, bondekonungen Karl den elvte, som med så stark tygel och skarpträns höll herre- och ämbetsmannamakten på plats. Hur hade han sagt när han kommit på ämbetsmän och fogdar som försnillat uppbördsmedel.

Tjufwehopen, vi skola så hålla räkenskap med dem, att de fastna i galgen.

Vilket de också gjorde.

Eller när han till landshövdingarna utsände brev, där han klart dikterade.

Ingen må utmatta bonden genom släp och arbete, att han alldeles går i grund, ingen må trycka landsens allmoge att desamma alldeles i ruin och landet i ödesmål faller.

Han hade genom reduktionen till det mesta botat den vanvettiga ordning som i synnerhet drottning Kristina ställt till med genom att hon fullkomligt slängde ut gårdar i förläningar till adeln.

Några dagar efter vräkningen samlade Olof Andersson sina medbröder att underteckna det brev som han dikterat för skrivhjälpen.

Deras sista hopp och räddning, det halmstrå som de hade att gripa efter, det var Adolf Fredrik, deras konung. Han skulle sätta sig in i deras problem, han skulle förstå deras nöd och förtvivlan, han skulle utverka att de snart fick flytta tillbaka till sina hus och hem!

Olof Andersson låter all artig titulering för baron Hamilton falla. Nu skriver han rätt och slätt – herre. Hur hade baron Hamilton själv kallat dem i sin skrivelse? ”Olof Andersson med dess anhang” hade de fått heta! Skulle de vara ett anhang, de och deras förfäder som odlat upp Afverby och byggt en hel by, som lagt sin skatt helt enligt vad jordeboken sade att de skulle lägga?

Olof Andersson låter brevet få följande avslutning.

Allranådigste Konung. Wi begär i underdånighet icke annat, än hwar till wi efter lag och förordning förmena oss wara berättigade. Wi söka wäl endast den frihet at efter lag få sitta qwar efter våra förfäder, samt at, emot skatter och utlagor under svett och möda förtjäna oss ett torftigt bröd.

Men wi anse likwäl våra kojor af långt större nödwändighet för oss, än wälbyggde Slott för dem som torde söka at föröka sin wälmåga med allmogens fattigdom. Emellertid ehuru friheten och säkerheten kräfwer at Bonden, likawäl Torparen i deras kojor, njuta under lagen samma Kraftiga hägn som herren i sitt Palats, så hafwer wi likwäl nu af herre, under tider af fruktan, att med nio talrika hushåll warda af Kronobetjänter utdrifwna från våra Förfäders Hemman utan att anta någon utwäg till att hysa hustrur och barn, ringa kläder och torftigt bröd.

I förtröstan på Hans Majestäts höga nåd och rättwisa blifwa wi med djupsta undersätlig wördnad till dödsstunden.

Barmhärtige Allranådigste Konung.

Hans Kongl. Maj:t:s allra underdånigste och Tropliktige undersåtar.

Olof Andersson
Bengt Persson
Anders Andersson

Jöns Jönsson
Per Olsson
Anders Jonsson

Gustaf Gustafsson
Anders Olsson
Sven Persson

Och svaret kom från Stockholms slott. Från de hovets salar där "luften var fylld av kärlek". Från det slott "där efter ceremoniernas slut vidtog en kärleksfest med ömt viskande älskare och älskarrinnor i soffhörnen".

Från konung Adolf Fredrik kom svaret, egenhändigt undertecknat. Han hade ännu inte låtit tillverka sin namnstämpel, lika som hans företrädare på tronen gjort.

Kongl. Maj:t har låtit sig dessa underdåniga besvär föredraga. Men finner vi ej skäl at uti Kongl. Collegium utslag af den 30 oct. 1754 någon ändring göra.

Thet wederbörande till underdånig efterrättelse ländas.

ADOLPH FREDRICH.

Hoppet var ute.

Må aldrig saltet i de tusenden och hundra tusenden svettropparna från uppodlarna av Afverby jord. Må aldrig saltet i de gråtande kvinnornas och barnens tårar vid Afverby vräkning. Må aldrig detta salt mista sin sälta.